

XII. 1944. december elseje után

Az öldöklések leállításának kül- és belpolitikai okai

A második világháború utáni első hetekben a németekkel és magyarokkal szembeni bánásmód az új hatalom részéről lényegében nem különbözött az előzőektől. Munkatáborokat állítottak fel, ahova a munkaképes férfiakat hurcolták el, de a nőket is tömeges munkára kényszerítették. Az egész Bácska, Bánát, Baranya, de Szerémség is megtelt hatalmas gyűjtőtáborokkal. Különösen a városokban terelték össze a hatalmas ember-tömegeket. Ide hurcolták a környező kisebb helyekről a munkaképes német és magyar férfilakosságot és különböző munkákra osztották be őket. Ilyen hatalmas táborok létesültek Szabadkán, Újvidéken, Zomborban, Nagybecskerekben, Kikindán, Versecen, Fehértemplomban, de más nagyobb községekben is. Mindezekben a táborokban november első felében a bánásmód a legembertelenebb volt és a fogva tartottak sorából a hatalmon lévők bőven szedték áldozataikat. Nem volt ritka eset, hogy az örök alkoholos állapotban, szinte kedvtelésből, szórakozásból öltek, így elégtve ki alantas emberi hajlamaikat. Ugyanakkor a rosszhírfő OZNA emberei is naponta megjelentek ezekben a táborokban, és akit elhurcoltak, az legtöbb esetben többé nem adott életjelt magáról.

Több, a katonai közigazgatás levéltári anyagában talált dokumentumban ezeket a táborokat fasiszta gyűjtőtáboroknak is nevezték, tehát a kollektív bűnösséget és a kilátástalan jövőt mindkét nemzetre vonatkoztatták.

A jugoszláviai németek és magyarok ebben az időben teljesen törvényen kívül voltak helyezve. A legfelsőbb jugoszláv politikai és katonai vezetésben voltak szószólói annak, hogy a magyarokat is hasonló elbánásban kell részesíteni, mint a németeket, akiknek sorsa lényegében már régebben eldőlt. Nem volt alkalmunk betekinteni minden titkos dokumentumba (amelyeket egyes történészek szerint már régen meg is semmisítettek), de más forrásokból tudjuk, hogy Moša Pijade követelte a legkitartóbban, hogy a németeken kívül a magyarokat is telepítsék ki Jugoszláviából, és így oldják meg a nemzetiségi kérdést a vajdasági térségben. De voltak más felelős beosztásban levők is, akik hasonló álláspontot képviseltek. Ezzel függ össze, hogy 1944 novemberében a népfel szabadító bizottságoknak nem lehettek magyar tagjai, és ahol nem volt délszláv lakosság, vagy pedig számuk igen elenyésző volt, ott a katonai szervek közvetlenül gyakorolták a hatalmat. A kitelepítés lehetősége állandó veszélyként jelen volt egészen november második feléig. Ekkor, 1944. november 21-én, az AVNOJ (Jugoszlávia Népfel szabadító Antifasiszta Tanácsa) hozta meg azt a hírhedt határozatát, hogy a németeket megfosztják jugoszláv állampolgárságuktól. A határozatban a magyarokról nem volt szó. Lényegében ekkor dőlt el, hogy a jugoszláviai magyarságra (legalábbis az egészére) nem vár a kitelepítés veszélye, bár – mint majd ahogyan a későbbiekben is láthatjuk – a részleges kitelepítés főleg a magyar többségű észak-bácskai

területekről egészen az 1947. évi párizsi békekötésig a napirenden szerepelt. Az AVNOJ határozatáig az új hatalom már „elégtételt vett” magának, s a megtorlás a túlnyomó többségükben ártatlan magyarokon már megtörtént. Ezt követően a munkatáborokban lévő magyar férfiak iránti bánásmód lényegesen megváltozott. Az addigi kegyetlenségek enyhültek, gyilkosságok is csak ritkább esetekben fordultak elő. Jónéhány okmányt találtunk arról, hogy egyeseket, főleg a nélkülözhetetlen szakmunkásokat, valamelyik vállalat kérésére kiengedték a táborból.

Ivan Rukavina vezérőrnagy, a katonai közigazgatás parancsnoka 1944. december elsején adta ki a 69. számú rendeletét, amelynek bevezető mondata ékes történelmi vád, és beismerése annak, hogy milyen események történtek a korábbi hetekben. Egyik mondatában a parancsnok nyíltan megfogalmazta, hogy a magyarok és a németek iránti bánásmóddal egyes helyeken szégyent hoztak a katonai szervekre, és nagy kárt okoztak államunk és népeink érdekeinek.

A továbbiakban a rendelet emlékeztet arra, hogy az AVNOJ második ülésének határozatai értelmében a Jugoszláviában élő népek teljes egyenjogúságot élveznek és ez a magyarokra is vonatkozik. Kivételt csak azok képeznek, akik vétettek népeink ellen.

Ezért a rendeletben a magyar nemzetiségűeket fogva tartó gyűjtőtáborok azonnali feloszlását rendelte el, azzal a megjegyzéssel, hogy csak azokat kell visszatartani, akik ellen bűntetteik miatt nyomozást indítottak vagy pedig már elítélték őket.

Ugyanekkor a rendeletben megfogalmazták, hogy a magyarokra is vonatkozik a katonai kötelezettség, és a 18 és 30 év közötti évjáratú magyar férfiak „önkéntes alapon” beléphetnek a Népfelszabadító Hadsereg kötelékeibe, s belőlük munkaegységeket kell alakítani, amelyek jogaikban teljesen kiegyenlítődnek az operatív egységekkel.²⁵⁵

A rendeletben a német lakosság irányában is számos intézkedést megfogalmaztak, de még csak utalás sem történt arra vonatkozólag, hogy hamarosan mi fog történni velük. Ügyszólván már a rendelet kiadása után megkezdődött az addiginál is tömegesebb táborba hurcolásuk. Ezzel egyidőben hozzáálltak a magyar férfilakosság tömeges elbocsátásához. Persze ez nem történt meg néhány nap alatt, a terepen a rendeletet csak igen lassan hajtották végre. Voltak, akik csak karácsony táján vagy 1945 januárjában, február elején érkeztek haza, rendszerint kisebb csoportokban. Persze ez nem jelentette a megpróbáltatások végét. A mindenható OZNA is tovább működött. Folyamatosak voltak a kihallgatások és a letartóztatások.

A tömeges mészárlások ugyan megszűntek, de teljes intenzitással működtek a katonai bíróságok, amelyek most már bizonyos jogi formaságok betartásával ítéleztek. Ismét hangsúlyoznánk, hogy a legtöbb esetben a vádak megfogalmazása igen általános volt, és a bíróságoknak elég volt egy-két feljelentés, nemigen kutattak azután, hogy a feljelentések megalapozottak-e és a feljelentők mivel tudják bizonyítani állításait. A katonai bíróságok a háború befejezéséig kizárólag csak halálos ítéleteket hoztak.

1945. február 15-én megszüntették a katonai irányítást, és Bácskában, Bánátban és Baranyában is bevezették a polgári közigazgatást. Persze ez nem akadályozta meg a hatóságokat abban, hogy 1945 januárjában kitelepítsék és a járeki haláltáborba hurcolják Zsablya és Csurog egész magyar lakosságát, majd később, 1945 tavaszán, Mozsor magyar lakosságát is.

A magyarság iránti magatartás megváltozásának és a decemberi fordulathoz a belpolitikai okokon kívül külpolitikai okai is voltak. Kétségtelen, hogy a legfelsőbb jugo-

szláv politikai és katonai vezetésben az álláspontok megoszlottak a tekintetben, hogy mi legyen a jugoszláviai magyarság sorsa. A vezetés többsége nem lehetett azon az állásponton, hogy a magyarságot teljes egészében kitelepítsék, csak egy későbbi, részleges kitelepítés jöhetett számításba, elsősorban azokról a területekről, ahol a magyar lakosság többségben volt.

Egyes vélemények szerint a fordulatot a Szovjetunió magatartása okozta.

A háború utáni évtizedekben főleg magas párt- és állami funkciókat betöltő egyének bizalmasabb körökben nem egyszer kijelentették, hogy a vajdasági magyarok elleni vérengzéseket szovjet intervencióra, pontosabban Sztálin közbenjárására állították le, az akkor még a Szovjetunióban élő Rákosi Máttyás kérésére. Ezeket az állításokat kitarítón hangoztatták. Ilyen kijelentéseket azok tettek, akik közvetlen irányítói voltak a megtorlásnak, vagy pedig a legfelelősebb párttisztviselőket viselték, pl. Jovan Veselinov Žarko és Isa Jovanović. (Előbbi a tartományi pártbizottság politikai, az utóbbi pedig a szervezőtitkára volt.) Rákosi Máttyás sem amíg hatalmon volt, sem később nem beszélt ezekről a dolgokról, még az 1948. évi tájékoztató irodai határozat után sem, amikor Jugoszláviával az államközi viszonyok a mélyponton voltak pedig az előbbi állítás hangoztatása pozitív irányban módosította volna Rákosi közmegejtélését.

De feltételezhetjük-e Sztálinról, hogy közbenjárt a vajdasági magyarság érdekében, illetve hogy Rákosinak volt annyi befolyása a generalisszimuszra, hogy szavainak, illetve kérésének eredménye legyen? Ennek valószínűsége nem teljesen kizárt, noha nem is bizonyítható. Magyarországon az addig már elfoglalt vagy felszabadult területeken ki kellett építeni, illetve meg kellett szervezni az új politikai rendszert, amelyben a Magyar Kommunista Pártnak is jelentős politikai tényezővé kellett válnia. Magyarország felszabadult területein már novemberben megindult az öt demokratikus párt szerveződése, és ezek képviselőiből azután december 2-án létrejött a Magyar Nemzeti Függetlenségi Front. A szomszédos országokban folyó magyarirtás igen nagy mértékben negatívan hatott a magyar demokratikus rendszer kibontakozására, és kedvezőtlenül befolyásolhatta Sztálinék további terveit.

A jugoszláviai magyarellenes atrocitások napjaiban Erdélyben a román szélsőjobboldali rohamcsapatok kegyetlen vérengzést hajtottak végre az észak-erdélyi magyar lakosság ellen, és tömegesen hurcolták őket internáló táborokba is. Észak-Erdélyben a további vérengzések megakadályozására 1944. november 14-én szovjet közigazgatást vezettek be. Az új román kormány kérésére, március 9-én Sztálin beleegyezett a román adminisztráció visszaállításába, de határozott ígéretet követelt arra vonatkozóan, hogy a kormány biztosítja a rendet és a békét.²⁵⁶

Tény ugyanakkor az is, hogy a Vajdaságban több ízben a Vörös Hadsereg tisztjei akadályozták meg a még nagyobb magyarirtást.

Ezek a példák kétségtelenül alapul szolgálhatnak feltételezésünkhöz, hogy szovjet részről Jugoszlávia irányában is lépések történtek az akkor már javában folyó vérengzések leállítására.

Végezetül nem kerülhet meg a könyvünk elején már felvetett kérdés: ki a felelős a vérengzésekért?

A katonai közigazgatásról az egypártrendszer időszakában meglehetősen keveset írtak, s ha mégis hozzányúltak ehhez a témához, főleg csak azokat a kérdéseket érintették, hogyan jártult hozzá a közigazgatás az élet normalizálásához, a hátszági termelés

megindításához, a mozgósítások megszervezéséhez, a közellátás biztosításához stb. az érzékeny kérdéseket azonban igyekeztek megkerülni, de azért többször megfogalmazták, hogy a katonai közigazgatás bevezetése Bácskában, Bánátban és Baranyában feleslegesnek bizonyult, és azért is szüntették meg 1945. február 15-én, noha fenntartását a háború befejezéséig tervezték. Az ország felszabadított területein egyébként Vajdaságon kívül csak Kosovón vezették be a katonai közigazgatást, de itt is később, december elején, miután néhány albánokból álló dandár fellázadt, és elutasította, hogy a közben létrejött szerémségi frontra küldjék. (A lázadás hetekig tartott, és csak két alban hadosztály idevezénylésével sikerült elfojtani.)

A magyarokkal szemben elkövetett vérengzésekről évekig lehetetlen volt írni. A magyar értelmiségiek közül elsőnek Burányi Nándor író és publicista vett magának bátorságot, hogy megírja *Összeroppanás* című regényét, amelyben ennek a fájdalmas témának egyes történéseit is feldolgozta. A könyv meglehetősen nagy vihart keltett, majd ismét hosszú hallgatás következett.

A kiemelkedő forradalmárok közül Jovan Veselinov *Žarko Svi smo jedna partija* (Mindannyian egy párt vagyunk) című munkájában tért ki erre a témakörre, megírta azt is, hogy a felszabadulás utáni időszakban számos magyar nemzetiségű polgárt kivégeztek, akiknek az égvilágon semmi bűnük sem volt, mert aki bűnös volt, az idejekorán elmenekült. A könyv tehát nyílt bevallása volt az elkövetett atrocitásoknak. Meg kell említenünk, hogy a felszabadulás utáni megtorlás napjaiban Jovan Veselinov *Žarko* a Tartományi Pártbizottság politikai titkára volt. Tudomásunk szerint amikor könyvét megjelentette, már nyugdíjas volt. Véleménye kimondása miatt heves bírálatok érték, azért nem volt hajlandó a további nyilatkozatokra, és mereven kijelentette: „Ez volt a párt politikája. Erről a kérdésről további vitának helye nincs.”

A Tartományi Pártbizottság szervező titkára Isa Jovanović volt, akit Boszniából küldtek Vajdaságba, a pártkáderek felerősítésére. Ő is megírta visszaemlékezéseit, amely 1987-ben jelent meg: *U službi revolucije* (A forradalom szolgálatában) címmel. Ugyancsak beismerte, hogy a katonai közigazgatás bevezetése alapján véve téves lépés volt. Ami viszont a magyarokat ért megtorlást illeti, nem mondta ki a teljes igazságot. Úgy állította be a dolgokat, hogy a megszállók által elkövetett gonosztettek miatt a délszláv lakosság soraiban Vajdaságban az elkeseredés olyan nagy volt, hogy a partizán katonaság sok helyen nem tudta megakadályozni az elemi erővel kitört bosszút, amelyben azután a ártatlan emberek tömegei is életükkel fizettek. Az eddig elmondottak alapján is megállapíthatjuk, hogy a valóság egészen más volt.

Isa Jovanović visszaemlékezéseiben egyébként leírja, hogy egyik napon őt és Jovan Veselinovićot Tito magához rendelte Belgrádban, jó tíz nappal azután, hogy megkezdtek a munkát. A találkozáson jelen volt még Aleksander Ranković, Milovan Djilas és Nikola Petrović is.

Tito, miután szobájában fogadta őket, azzal kezdte a beszélgetést: tudomása van arról, hogy olyan dolgok történtek náluk, ami ellentétben áll a marxizmussal és a párt politikájával, és kérdőre vonta őket, hogyan *engedhették meg a magyarok elleni megtorlást ártatlan emberek ellen, akik még csak nem is menekültek el.*

A két titkár azzal védekezett, hogy ezekről dolgokról csak most hallottak először, mire Tito élesen közbeszólt, hogy ez annál rosszabb, mivel ők a tartományi bizottság titkárai, és nem tudják, mi történt területükön. Még megjegyezte, hogy ezt megtudhatja

a nemzetközi nyilvánosság és kiderülhet, hogy az új hatalom bosszút akar állni. Tito ugyanakkor a felelősségre vonásról is említést tett.

A találkozásról Isa Jovanović alapján véve pontosan számolhatott be, s egyben védte is a főparancsnokot, megjegyezve, hogy a kilengéseket egyes katonai parancsnokok követték el, a helybeliek kezdeményezésére, akik között számos aktivista is volt. Persze a történelmi igazság ebben az esetben is egészen más. Nem tartjuk kizártnak, hogy a két párttitkár találkozása Titóval úgy történt, ahogyan Isa Jovanović könyvében leírta, de a megtorlás sem Vajdaságban, sem az ország más területein a legfelsőbb vezető tudta és engedélye nélkül nem történhetett volna meg. Azóta már számos publikáció is megjelent, hogy mi történt azokban a hetekben Belgrádban, és általában egész Szerbiában, s hogyan számolt le az új rendszer valós, de legtöbb esetben vélt ellenségeivel, amely azután több áldozatot követelt, mint a megszállók négyéves terrorja. És akkor még nem beszéltünk arról, hogy a háború befejezése után hogyan „likvidálták tömegesen” a hadifogságba került különböző nemzetiségű katonákat. Mindez pedig, mint a legújabbban megjelent munkákból kiderül, Tito egyenes parancsára történt.

A magyarokon elkövetett vérengzésekért is elsősorban az állami és a pártvezetőség felelős. A végrehajtók sora igen hosszú lenne. A katonai közigazgatást vezető Ivan Ru-kavina vezérezredes mindenféleképpen a fő felelősök közé tartozik. Ugyanígy a városok katonai parancsnokai, de mindenekelőtt Petar Relić-Čedo, az OZNA vajdasági főmegbízottja, továbbá Svetozar Kostić-Čapo, aki ebben a hírhedt szervezetben Szabadkán kiemelkedő tisztséget töltött be. Külön ki kell emelnünk Jovan Beljanski Lalot, aki a katonai közigazgatás bánsági részlegének parancsnoka volt. A katonai egységek közül kétségtelenül a 8., a 12. és a 7. Vajdasági Brigád egyes egységei „jeleskedtek”, tehát ezeknek a brigádoknak a parancsnokságát is teljes felelősség terheli. A helyi szerb lakosság soraiból kikerült vérengzőkről már szoltunk az események helységenkénti leírásánál. A halálraítéltek kivégzésében a partizán katonaságon kívül helyenként részt vettek a délszlávokból alakult ún. népiorség fegyveresei is.

Volt-e utólagos felelősségre vonás a vérengzések elkövetőivel szemben? Mindjárt megadhatjuk a választ, hogy az teljesen elmaradt, ha nem számítjuk, hogy a kanizsai és az adorzáni vérengzés után állítólag egyes személyek ellen eljárást indítottak.

A felelősök az egypártrendszer idején lelkiismeretfurdalás nélkül élvezhették hatalmukat. S nem egyet közülük háborús hősként ünnepeltek, ahol megjelentek, általános tisztelet vette őket körül. Mindez azonban az egypártrendszer összeomlása után úgyszólván szappanbuborékként pattant szét.

Mit tudtak Magyarországon a vérengzésekről?

Az 1944. évi őszi borzalmas október végi és novemberi történésekről Magyarországon, különösen azokon a területeken, amelyek már „felszabadultak”, de a nyugati részekben is a frontvonalak mögött a lakosság jórésze elég rövid időn belül tudomást szerzett. Azok a szerencsés kevesek terjesztették elsőként a híreket, akiknek, mondhatjuk, a csodálatos véletlennek köszönhetően sikerült megmenekülniük a halál torkából, és átszöktek a határon.

Az ideiglenes magyar kormány, amelynek elnöke Dálnoki Miklós Béla vezérezredes

volt, csak később alakult meg, amikor a Délvidéken a tragédia már lejátszódott. Tehát abban az időben nem is tárgyalhattunk ezekről az eseményekről. Az Új Magyar Levéltár anyagát áttanulmányozva láthatjuk, hogy a minisztertanács 1945. február elsején megtartott ülésén volt napirenden a jugoszláviai kérdés. A 7-es számú jegyzőkönyvből olvashatjuk, hogy Valentiny Ágost igazságügyi miniszter a szegedi atrocitásokat említette meg, ahol Újvidékről megjelent egyének követelőleg léptek fel. Ezenkívül Valentiny kitért arra is, hogy a partizánok Baján gyakorlatilag kezükben tartják a hatalmat. A baranyai háromszögben előforduló más hasonló eseteket is megemlíttette, s javasolta, hogy mindezekben az ügyekben a szövetségi ellenőrző bizottsághoz kell fordulni, és javasolták egyben, hogy meg kell erősíteni a határőrséget, amely majd nagyobb biztonságot nyújt. A vitában részt vett Gyöngyösi János külügyminiszter is, aki úgy vélekedett, hogy Tito nem engedélyezi embereinek, hogy átlépjenek a határon.

Valentiny igazságügyminiszter még beszélt a Zomborban rekedt csángó telepések sorsáról, és ismertette, hogy közülük sokan a visszavonulás során a városban maradtak és itt internálták őket. Közölte egyúttal, hogy közülük ezideig csak igen keveset engedtek át a határon.²⁵⁷

Érdekes, hogy a Délvidéken történetekkel a minisztertanács csak 1945. március 9-én foglalkozott érdemlegesen. Az ülésen Csukásy G. Lajos, a minisztertanács jegyzője, a bácskai partizánok vérengzéseiről olvasott fel jelentést. A minisztertanácsnak azonban még akkor sem lehettek pontos értesülései, mert Gyöngyösi János külügyminiszter a jelentés kapcsán megjegyezte, hogy mindezekről Tito csapatai távol álltak.²⁵⁸ A valóság, mint láttuk, egészen más volt.

A külügyminisztérium békeelőkészítő irataiban is találtunk még a jugoszláviai, illetve a délvidéki magyarság ellen 1944 őszén elkövetett atrocitásokra vonatkozó adatokat. Az egyik okmányban pl. azt olvashattuk, hogy ha nem a partizánok, hanem történetesen a csetnikek kerültek volna hatalomra Jugoszláviában, akkor a magyarságból hírmondó sem maradt volna. Ezzel szemben Tito és vezetői azt hirdetik, hogy kizárólag a bűnösöket büntetik meg, akik négy éven át annyi bajt és nyomort okoztak a szlávoknak.

A békeelőkészítő okmányokban egyes személyek beadványait is olvashatjuk, amelyekben számadatokat közölnek a kivégzett délvidéki magyarokról. Az egyik okmányban kb. 30.000-re becsülték az áldozatok számát, egy másik beadványban pedig 50.000 megölt délvidéki magyarról tesznek említést. Különösen drámai hangvételű a „Magyarsors Délvidéken” címet viselő, amely a vérengzésekről és a gyűjtőtáborokban uralkodó szörnyű állapotokról ad ismertetést.

Fontos kiemelni Mindszenty József hercegprímás esztergomi érsek 1946. évi július 17-ei levelét Gyöngyösi János külügyminiszterhez a jugoszláviai magyarok helyzetéről. A magyar közvélemény figyelme ebben az időben főleg Csehszlovákia felé irányult, ahonnan az 1945. évi május elsejei hírhedt kassai határozat után az egész magyarságot ki akarták telepíteni. Akkor ugyanis az ottani magyarüldözések idején a magyar közvélemény irányítói a jugoszláviai helyzetet pozitív példaként emlegették, a magyarok helyzetét kielégítőnek mutatva be.

Amikor ez a levél eljutott a külügyminiszterhez, akkorra már Jugoszláviában sokminden megváltozott. Számunkra az a legfontosabb a levél tartalmából, amit a hercegprímás a Jugoszláviában kivégzett magyarok számáról írt, azt állítva, hogy a

partizánok bevonulása után Vajdaság területén 50-60.000 embert végeztek ki csak azért, mert magyarok voltak.²⁵⁹

Ez a szám valamennyire leértékelve később bekerült a köztudatba is, és ezért sokan még ma is 40.000 kivégzett magyarról tudnak. Ezzel kapcsolatban a statisztikai adatok összehasonlításával is megpróbáljuk kimutatni az áldozatok megközelítően pontos számát. Bár meg kell jegyeznünk, hogy ezen a téren is további kitartó munkára van szükség, mert több évtized távolából teljesen pontos adatokat valószínűleg sohasem fogunk kapni.

Az áldozatok száma

A köztudatba bekerült 40.000 fős áldozati létszám nehezen bizonyítható. Cseres Tibor ismertetett munkájában is ezt a számot emelte ki. Matuska Márton már jóval óvatosabban fogalmazott. Ő elsősorban e sorok írójára hivatkozott, valamint azokra az elmúlt évtizedekben elejtett kijelentésekre, amelyeket a vajdasági magyarokon végrehajtott megtorlások fő felelősei tettek. E sorok írója a 60-as években és a 70-es évek közepéig a Tartományi Bizottság Történelmi levéltárában levéltárosként dolgozott, és így alkalma nyílt információkat szerezni az 1944. évi őszi tragikus napokról. Az akkori intézetbe többször ellátogatott Petar Relić-Čedo, az OZNA volt főnöke, Svetozar Kostić-Čapo, a rosszhírfű szervezet egyik fő beosztottja, aki egyébként a 8. brigádból került ebbe a tisztségbe, s gyakran ellátogatott az Intézetbe még Jovan Lala-Beljanski is, aki a katonai közigazgatás bánáti körzetének parancsnoka volt. Ugyanígy megfordultak és sokszor elbeszélgettek az intézet munkatársaival a vajdasági brigádok még élő parancsnokai, így Jontović Rudolf, a Petőfi-brigád akkori politikai biztosa, Gojko Lazić, aki az OZNA szerémségi szervezetének egyik fő megbízottja volt, Djordje Vasić, a katonai közigazgatás idejének újvidéki, városi főparancsnoka és sokan mások. E sorok írója, aki már akkoriban is foglalkozott ezekkel a fájó kérdésekkel, beszélgetései során az említett személyektől megkísérelt minél többet megtudni az új hatalom rémtetteiről. Többségük nem volt hajlandó nyilatkozni, bár akkoriban levéltárosi beosztásom bizalmas jellegű volt és az okmányrendezés során olyan dokumentumokkal dolgoztam, amelyek túlnyomó többségét csak kivételes helyzetű kutatók használhatták fel tudományos és szakmunkáik megírására. Nem egy közülük azonban, így elsősorban Svetozar Kostić-Čapo és Jovan Beljanski Lalo nyíltan bevallották, hogy 1944 őszének tragikus heteiben kb. 20.000 magyart végeztek ki. Még egy esetet kell itt elmondanunk. A Tartományi Pártbizottság Történelmi Intézetében az egyik kisebb teremben egy állandóan zárt pán célszekrény állt, amelynek kulcsát a levéltári részleg vezetője tartotta magánál. E sorok írója többször is feltette a kérdést, hogy milyen anyagot is tartalmaz ez a titokzatos pán célszekrény, de rendszeresen kitérő választ kapott. Svetozar Kostić-Čapo, a tartományi pártbizottság beosztottja nemegyszer ellátogatott az intézetbe és a levéltári részleg vezetőjével Ljubica. Vasilichyal elvonulva, mások jelenléte nélkül kinyitották a pán célszekrényt, és több okmányt kiemeltek, tanulmányozták és adatokat jegyeztek fel. Egy véletlen folytán, az intézet egyik munkatársának, amikor nyitva hagyták a pán célszekrény ajtaját, sikerült betekintenie, illetve beleolvasnia az ott őrzött iratok egy részébe. Nem kis meglepetésére, a pán célszek-

rényben helységenként rendezve és kijelölve az 1944 őszen Vajdaság területén kivégzett magyar nemzetiségűek névsorát tartalmazták az okmányok. A volt munkatárs visszaemlékezései szerint az egész páncélszekrény tömve volt ilyen okmányokkal. 1974-ben, a Tartományi Pártbizottság Történelmi Levéltárát az akkori Vajdasági Szocialista Forradalmi Múzeumhoz csatolták, ma (Vajdasági Történelmi Múzeum) e sorok írója jónéhányszor megkísérelte megtudni, hogy átkerült-e a többi anyaggal a titokzatos páncélszekrény. Az ottani levéltárosok azonban mindannyiszor a leghatározottabban azt állították, hogy ilyen anyagot nem kaptak. Nem tudjuk, hogy higgyünk-e őszinteségükben, bár elmondhatjuk, hogy kutatásaink során egyébként minden kért anyagot készségesen a rendelkezésünkre bocsátottak. Nem tartjuk kizártnak, hogy ezt az anyagot is Belgrádba vitték. A szövetségi belügyminisztérium titkos levéltárának anyagát, a hírhedtté vált OZNA (később UDBA) és más bizalmas jellegű okmányokat ma is hétepcsétes titokként őrzik, ahova még egyetlen történész sem engedtek be.

Annak idején, állítólag, még Vladimir Dedijer akadémikus, Tito ismert életrajzírója is az ott őrzött okmányoknak csak egy jelentéktelen kis részét tanulmányozhatta át. Mások szerint a legtitkosabb és legbizalmasabb jellegű okmányokat az egypártrendszer bomlása, majd bukása utáni időszakban megsemmisítették, mivel ez mind az új hatalomnak, ennek alapköve a Szerb Szocialista Párt, mind az ellenzéki pártoknak érdeke volt, hiszen számos idősebb személy ezekben a pártokban jelentős funkciót töltött be, noha annak idején Szerbiában, „az osztályellenséggel” való kíméletlen leszámolásban enyhén szólva kompromittálta magát.

Valószínűnek tartjuk tehát, hogy az említett titkos páncélszekrény anyagát is megsemmisítették. A Tartományi Pártbizottság udvarán egyébként az egypártrendszer időszakában tudomásunk szerint két ízben volt okmányégetés. Az első a Szovjetunióval és a többi szocialista állammal való állami és pártközi viszonyok normalizálása után, 1956-ban. A másik az 1968-as csehszlovákiai válság napjaiban, amikor az akkori jugoszláv állam- és pártvezetés szovjet támadástól tartott. Nem tartjuk kizártnak, hogy az akkori, meglehetősen zavarodott politikai légkörben ennek a páncélszekrénynek az anyagát is megsemmisítették.

De mindjárt felvetődik a logikus kérdés, hogy teljesek voltak-e ezek a névsorok és minden helységre vonatkoztak-e, ahol vérengzések történtek. Ezt nem tartjuk valószínűnek. Hiszen a végrehajtók legtöbbször gondosan ügyeltek arra, hogy minél kevesebb áruroló nyom maradjon utánuk. Voltak olyan helyek, ahol még a helyi hatóságok sem tudták pontosan, hogy kiket végeztek ki. Ezt legjobban Péterréve példája mutatja, ahol – mint ahogyan már be is mutattuk – 1945 őszen, amikor az elmenekültek és a kivégzettek hozzátartozóinál mint „népellenségeknél” vagyonekobzásokat végeztek, hetek kellettek ahhoz, hogy ezt a névsort összeállítsák pontatlanságok mégis előfordultak.

Ilyen hosszúra nyúlt bevezető után megkíséreljük, hogy statisztikai adatok összehasonlításával, hozzávetőleges pontossággal megállapítsuk, mennyi is lehetett az 1944. évi őszi megtorlás magyar áldozatainak száma.

Elsőként azt kell megállapítanunk, hogy a mai Vajdaság területére átszámítva 1941-ben mennyi volt a magyarság létszáma. Forrásként felhasználtuk Mirnics Károlynak, az ismert vajdasági szociológusnak Egy asszimilálódó nemzeti kisebbség jelene és jövője című értékes tanulmányát, amelyet a Vajdasági Magyarok Demokratikus Közösségének 1990. évi évkönyvében jelentetett meg. E kimutatás szerint a mai Vajdaság

területén 1941-ben összesen 456.770 magyar élt. A számadat összeállításánál mindenképpen tekintetbe vette a Bács-Bodrog vármegye területén 1941 őszén végzett népszámlálás adatait, amely szerint a Vármegye területén összesen 349.416 magyar nemzetiségű polgárt mutattak ki. Hozzáfűzte azonban, hogy a Bánátra és a Szerémségre vonatkozó adatok becsltek. Azért kellett így eljárnia, mert a királyi Jugoszláviában az 1931-ben végzett utolsó népszámlálás alkalmával a polgárokat nem nemzetiségi, hanem felekezeti hovatartozás szerint mutatták ki. Ebből kellett prezentálni a becslt adatokat Bánátra és Szerémségre, amelyekről más források áttanulmányozása után az a meggyőződésünk, hogy majdnem pontosak.

Fontos támpont számunkra, hogy a katonai közigazgatás idején, 1944. december második felében a közigazgatás területén népszámlálást végeztek, tehát abban az időszakban, amikor a nagy vérengzések már befejeződtek. Bár a katonai közigazgatás Bácskára, Bánátra és Baranyára vonatkozott, ennek ellenére a szerémségi szórvány magyarságot is kimutatták. Itt most nem bocsátkoznánk a katonai közigazgatás összefrónak szakmai felkészültségébe, csak tényként állapítjuk meg, hogy összesen 386.692 magyar nemzetiségű polgárt tüntettek fel.²⁶⁰

Ha a két számot összehasonlítjuk, akkor láthatjuk, hogy a csökkenés pontosan 70.078. Az eddig megjelent magyar történelmi irodalomból látható, hogy Bácska, Baranya és Bánát területéről is kb. 40.000 magyar nemzetiségű polgár menekült el a beleszámlítva a kb. 17.000 főnyi székely telepest is. 261 Felmerül ezenkívül még a kérdés, hogy mivel még a háború tartott, mennyien szolgálhattak akkor a magyar hadseregben Bácskából s Baranyából? Ezzel kapcsolatban, sajnos, a budapesti Hadtörténeti Intézetben nem sok felvilágosítást tudtak adni, mert, mint ahogyan állították, az 5. Honvéd Katonai Kerülethez tartozó Bácska és Baranya levéltári anyaga nagyrészt megsemmisült. Ezen a téren nagy segítséget nyújtott számunkra Stark Tamás történész, a Magyar Tudományos Akadémia Történeti Intézetének munkatársa, az 1989-ben megjelentetett Magyarország második világháborús embervesztesége című munka szerzője. A Délvidék területéről politikai okokból a háború éveiben a mozgósítás nem volt olyan intenzív, mint az akkori Magyarország többi vármegyéiben (s az utolsó hónapokban és hetekben az ún. SAS-behívóval bevonultatottakra is vonatkozik ez a megállapítás). Ezenkívül az ellenséges előnyomulás következtében a mozgósítást csak részben tudták végrehajtani. Stark Tamás véleménye szerint, s ez volt a budapesti Hadtörténeti Intézet munkatársainak is álláspontja, az akkori magyar hadseregben szolgáló délvidékiek száma semmi esetre sem lehetett több mint 10.000. Ha mindezeket a felsorolt adatokat egybevetjük, mint láthatjuk, a 20.000-es vérveszteség közvetve bár, de elég konkrétan bizonyítható.

De haladjunk tovább. Az új Jugoszláviában 1948-ban végeztek először népszámlálást az akkori Vajdaság (Bácska, Bánát, Szerémség) területén, és ekkor 418.180 magyart mutattak ki. Tehát 1941-hez viszonyítva a csökkenés 38.590. Itt egyúttal tekintetben kell venni, hogy akkorra már igen sokan visszatértek a hadifogságból, ugyanígy az elmenekült polgári személyek jó része is hazatért. Tehát közvetve ezen a vonalon is kimutatható a 20.000 áldozat.

Megemlíthetnénk még, hogy a jugoszláv történészek többsége kétségbe vonja a jugoszláviai magyarság 20.000 fős vérveszteségét is. Itt nem elsősorban azokra gondo-

lunk, akik továbbra is mindent tagadnak és azt igyekeznek „bizonyítani”, hogy csak a bűnösök nyerték el megérdemelt büntetésüket.

Kasaš Aleksandar újvidéki történész A magyarok Jugoszláviában 1941 és 1946 között című disszertációjában azt állítja, hogy az áldozatok létszáma nem lehet több 10.000-nél. Szerinte a megtorlás Bácskában volt a leghevesebb, míg pl. Bánságban az áldozatok száma jóval kisebb. Mivel a háború alatt, az áprilisi magyar bevonulás idején, továbbá az 1942. évi hideg januári napokban, valamint a különböző táborokban, az akkori magyar hatalom kb. ennyi szerb áldozatot okozott, azért megtorlásként ugyanennyi magyarnak kellett meghalnia, s kifejezésre jutott a szemet szemért, fogat fogért ebben a megtorlásban – ez Kasaš tézise.

Hasonló állásponton vannak más történészek is. Ugyanakkor még mindig nem kevés azoknak a száma, akik az egész kérdést ignorálják.

A mi kutatásaink viszont kétségtelenül a 15-20.000-es számot bizonyítják. Ennek kapcsán utólag még két ténnyt kell felhoznunk. Sohasem tudhatjuk majd meg, hányan vannak az áldozatok között, akik magyar katonák voltak, és a Magyarország tiszántúli térségében zajlott harcokban szétvert egységekből dezertálva hazafelé igyekeztek, de útközben végeztek velük, s a hozzátartozók még ma is azt gondolják, hogy a harctéren vagy orosz fogságban veszítették életüket, nem is sejtik, hogy csontjaik valahol a bácskai vagy bánáti földben porladnak. Ugyanígy azt sem tudhatjuk, hogy a későbbi időszakban is, amikor a felszínen az élet már normalizálódott, a mindenható OZNA „jóvoltából” hány ember tűnt el a magyarok soraiból is. A mindenható szervezetet 1945 júniusáig senki sem ellenőrizte és senkinek sem tartoztak felelősséggel, bárkit le-tartóztathattak és eltüntethettek.

Kitelepítési tervek a helyzet normalizálása után

A magyar békeelőkészítő okmányok között megtaláltuk a 133-as számú, 1945. évi június 5-i keltezésű minisztertanácsi jegyzőkönyvet, amelyben az áll, hogy jugoszláv kérelem érkezett egy reciprocitásos alapon történő mérsékelt lakosságcsere az önkéntesség elve alapján. A magyar kormány fő gondját akkoriban a magyarság csehszlovákiai kitelepítésének kérdése kötötte le. Azért ezen a minisztertanácsi ülésen olyan vélemény alakult ki, hogy a jugoszláv kérés elől nem lehet kitérni, mert az elutasítás a szlovákoknál olyan értelmezést nyerne, hogy a magyarokkal nem lehet meg-egyezni. Kifejezésre jutott az álláspont, hogy az áttelepülés kizárólag önkéntes alapon kell hogy lebonyolódjék, és nem haladhatja meg a 40.000-et s hogy Magyarországról ugyanannyi délszlávot kell áttelepíteni.

Jugoszláv részről a magyarok áttelepítésének legfőbb szószólója Sreten Vukosavljević, a Tito-Šubašić kormány telepítésügyi minisztere volt. Vukosavljević 1945. április 19-én az akkori Demokratikus Föderatív Jugoszlávia gazdasági tanácsának javasolta, hogy Jugoszláviából 80.000 magyart kellene kiköltöztetni, lakosságcsere alapján, elsősorban a topolyai, a zentai és az óbecsei járásból. Emellett kisebb észak-bácskai és észak-bánáti területekért „cserében” még 200.000 vajdasági magyar kiköltöztetését is javasolta Magyarországra. Ily módon a magyarok Vajdaság egyetlen járásában sem lennének sem abszolút, sem relatív többségben. Ugyanakkor Vajdaság gazdasága sem

szenvedne túlságosan nagy kárt. Vukosavljević javaslatának olyan hangot adott, amiből az csengett ki, hogy a javaslat mögött mások is állhatnak, tehát nemcsak egyéni kezdeményezésről volt szó. Elsődleges célja az volt ezzel a megoldással, hogy a magyarok egyetlen járásban se maradjanak sem abszolút, sem pedig relatív többségben. Azzal érvelt a továbbiakban, hogy a magyar lakosság soraiban mintegy 100.000-en vannak a földnélküliek, s nem tudnának számukra földet juttatni, ha Jugoszláviában maradnának. Amellett ez bizonyos magyarosodási jelenségeket is előidézne, csökken-tené a lehetőségét, hogy elegendő földet juttassanak azoknak, akik részt vettek a népfelszabadító háborúban, és Vajdaságba óhajtják őket telepíteni. Egyúttal a magyarok nagy részének kitelepítésével elegendő földet tudnának biztosítani azoknak a magya-roknak, akik Jugoszláviában maradnának.

Vukosavljević, amikor a lakosságcseréről beszélt, jól tudhatta, hogy Magyarországon hivatalosan mindössze 20.000 horvát és mintegy 6.500 szerb él és ezen az alapon a lakosságcserét nem lehet lebonyolítani. A javaslatából még teljesen kiérződött a nemzeti kisebbségek iránti bizalmatlanság, „akik csak bajt és az állam gyengülését okozhatják”, s ami a lakosságcserét illeti, Vukosavljević kiemelte, hogy „mi nem lennénk sem az elsők, sem pedig az egyetlenek, akik így jártak el” s egyúttal arra utalt, „hogy jelenleg is folyamatban van a lakosságcsere az ukránok, fehéroroszok és lengyelek” között.²⁶²

Az egypártrendszer időszakának történetírása úgy próbálta megmagyarázni ezeket a javaslatokat, hogy mindezt az akkori kormány tagjaként egy régi polgári párti politikus kezdeményezte. Persze a kérdés távolról sem ilyen egyszerű, mert nem kell elfelejtenünk, hogy Edvard Kardelj, aki a párizsi békekonferencián 1946-ban és 47-ben a jugoszláv delegáció vezetője volt, emlékirataiban megemlíttette, hogy az értekezleten felvetette 40.000 jugoszláviai magyar kitelepítésének lehetőségét, illetve a lakosság-cserét a kölcsönösség alapján. Ilyen irányú döntés azonban nem született, és a párizsi békekötés aláírása után ez a kérdés lekerült a napirendről.²⁶³